

HiPIC

Hiërarchische persoonlijkheidsvragenlijst
voor kinderen



Ivan Mervielde
Filip De Fruyt
Barbara De Clercq

HiPIC

Hiërarchische Persoonlijkheids- vragenlijst voor Kinderen

Handleiding

Ivan Mervielde

Filip De Fruyt

Barbara De Clercq

Vormgeving: Annelies Bast, Amsterdam

© Copyright 2009 I. Mervielde, F. De Fruyt, Hogrefe Uitgevers B.V., Amsterdam, The Netherlands. All rights reserved

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Bestelnummer: 5701503

Voorwoord

De uitgave van de Hiërarchische Persoonlijkheidsvragenlijst voor Kinderen, verder HiPIC genoemd naar de Engelse benaming 'Hierarchical Personality Inventory for Children', komt tegemoet aan de groeiende internationale belangstelling van psychologen voor de beschrijving van de persoonlijkheid bij kinderen. Geïnspireerd door de ontwikkeling van het Vijf-Factoren-Model voor de beschrijving van de volwassen persoonlijkheid groeide het idee om de bruikbaarheid van deze vijf dimensies te onderzoeken voor het beschrijven van de persoonlijkheid in de kindertijd. Vanuit een ontwikkelingsgeoriënteerd perspectief op persoonlijkheid vormt de HiPIC-vragenlijst een noodzakelijke aanvulling op de NEO-persoonlijkheidsvragenlijsten (Hoekstra, Ormel, & De Fruyt, 1996), die zich in korte tijd tot de standaard hebben ontwikkeld voor het meten van de 'Big Five' persoonlijkheidsdimensies bij volwassenen. Door hun hiërarchische domein- en facetstructuur laten deze instrumenten een globale én een meer specifieke beschrijving van de persoonlijkheid toe.

In tegenstelling tot veel andere persoonlijkheidsvragenlijsten beschikbaar in het Nederlandse taalgebied is de HiPIC geen vertaling en aanpassing van een Angelsaksische vragenlijst. De HiPIC werd primair ontwikkeld in Vlaanderen.

De HiPIC kent een lange voorgeschiedenis en stamt uit een internationaal onderzoeksproject naar de structuur en onderliggende dimensies van vrije beschrijvingen van ouders over de persoonlijkheid van hun kinderen gestart in 1992. We willen dan ook onze collega's van het International Consortium for the Study of the Developmental Antecedents of the Five-Factor Model (ICDA-FFM) danken voor de stimulerende uitwisselingen die uiteindelijk de aanzet vormden voor de ontwikkeling van de HiPIC. Onze bijzondere dank gaat uit naar de ruim vierhonderd Vlaamse ouders die vrije beschrijvingen gaven van hun kinderen om de variëteit aan persoonlijkheidsverschillen bij kinderen af te lijnen en de duizenden ouders en leerkrachten die kinderen typeerden aan de hand van de eerste- en uiteindelijke versies van de HiPIC.

Verskillende mensen hebben op velerlei wijze bijgedragen tot de ontwikkeling van de HiPIC zoals die vandaag voorligt. Veerle Buyst danken we voor haar hulp bij het verzamelen van de vrije beschrijvingen en de selectie van de initiële itempool. Johan Van Leuven bood in de begindagen een geweldige administratieve, technische en kameraadschappelijke ondersteuning die we als warme herinnering koesteren. Barbara De Clercq was bijzonder behulpzaam bij het verzamelen van alle valideringsstudies, en het schrijven van de handleiding zodat een plaatsje als co-auteur van deze handleiding voor de hand lag. Nathalie Aelterman tenslotte hielp bij het aanmaken van de normen en het nalezen van de handleiding. We danken in het bijzonder de collega's Peter Prinzie en Karla Van Leeuwen voor het beschikbaar stellen van gegevensmateriaal voor het aanmaken van de normering. Hogrefe Uitgevers in Nederland, Ilse Engwirda en Janwillem Bast in het bijzonder, zorgden voor de dataverzameling voor de Nederlandse normering, en voor de vormgeving en het op de markt brengen van dit product. We zijn hen hiervoor zeer erkentelijk en hopen op dezelfde manier te kunnen blijven samenwerken.

De ontwikkeling van een vragenlijst en vooral het schrijven van een gebruiksvriendelijke en informatieve handleiding afgestemd op de professional is nooit af. Deze handleiding is in de eerste plaats bedoeld om HiPIC gebruikers te informeren over de achtergronden, de constructie en vooral het gebruik van de vragenlijst, maar pretendeert geen volledig overzicht te bieden van persoonlijkheid en persoonlijkheidsontwikkeling tijdens de kindertijd. Hier-

voor verwijzen we naar de literatuur vermeld in het inleidend hoofdstuk. De klemtoon in deze handleiding ligt op het gebruikaspect, eerder dan op theoretische of psychometrisch betoog.

De HiPIC heeft de afgelopen jaren al zijn weg gevonden naar een brede groep onderzoekers geïnteresseerd in de persoonlijkheid van het kind. Wij zijn er van overtuigd dat ook de psychologische en diagnostische praktijk warm zal lopen voor dit instrument. Het heeft, door een intensieve tijdsbesteding aan het opzetten van allerlei onderzoek waarin de HiPIC centraal stond, een lange tijd geduurd totdat deze handleiding tot stand kwam. Het voordeel hiervan is dat de lijst voldoende op haar merites is getoetst, een stevige empirische onderbouwing kent, en er door de jaren heen voldoende gegevens ter beschikking zijn gekomen voor het maken van een degelijke normering.

We hopen dat de HiPIC een waardevol hulpmiddel mag zijn voor het beschrijven van de persoonlijkheid van kinderen. In dit kader kijken we graag uit naar uw suggesties en bijdragen voor het verder aanvullen van deze handleiding.

Ivan Mervielde, Filip De Fruyt, Barbara De Clercq
Gent, december 2009

Inhoudsopgave

1 De Big Five of het Vijf-Factoren-Model	7
Historie	7
Ontwikkelingsantecedenten van de VFM dimensies	9
VFM schalen met volwassenen en kinderen als informanten	10
Niet-VFM schalen	11
Bottom-up approach	12
2 Ontwikkeling van de HiPIC	15
Van vrije beschrijvingen naar leeftijdsspecifieke itemsets	15
Schaalconstructie	16
3 Domeinen en facetten van de HiPIC	21
HiPIC domeinen	21
HiPIC facetten	22
Facetten van het domein Emotionele stabiliteit	23
Facetten van het domein Extraversie	23
Facetten van het domein Vindingrijkheid	23
Facetten van het domein Welwillendheid	24
Facetten van het domein Consciëntieusheid	25
4 Psychometrische eigenschappen	27
Steekproeven	27
Vlaamse en Nederlandse versie	28
Betrouwbaarheid	29
Interne consistentie	29
Test-hertest betrouwbaarheid en stabiliteit op lange termijn	29
Overeenkomst tussen beoordelaars	31
Validiteit	32
Comprehensiviteit	32
Interne structuur voor verschillende informanten en steekproeven	32
Convergente validiteit	33
Predictieve validiteit	34
Normeringen	37
5 Gebruik van de HiPIC	41
Doelgroep	41
Meetpretentie en gebruiksmogelijkheden	41
Gebruikers	41
Testmateriaal	42
Afname	42
Controle en het berekenen van de ruwe scores	42
Ruwe scores omzetten in genormeerde scores	43
Rapportage en terugkoppeling naar deskundigen en cliënten	44
Anderstalige bewerkingen en andere versies	45

6 Toepassingen	47
Gebruik in klinische en psychiatrische settings	47
Gebruik in paramedische en pediatische settings	50
Gebruik in onderwijs en opvoeding	50
Gebruik in coaching	51
Referenties	53
Bijlage A Normtabellen Vlaamse bevolking	57
Bevolking 1: domeinen naar geslacht, beoordeling door moeder	57
Bevolking 2: facetten Emotionele stabiliteit naar geslacht, beoordeling door moeder	58
Bevolking 3: facetten Extraversie naar geslacht, beoordeling door moeder	59
Bevolking 4: facetten Vindingrijkheid naar geslacht, beoordeling door moeder	60
Bevolking 5: facetten Welwillendheid naar geslacht, beoordeling door moeder	61
Bevolking 6: facetten Consciëntieusheid naar geslacht, beoordelingen door moeder	62
Bevolking 7: domeinen naar geslacht, beoordeling door vader	63
Bevolking 8: facetten Emotionele stabiliteit naar geslacht, beoordeling door vader	64
Bevolking 9: facetten Extraversie naar geslacht, beoordeling door vader	65
Bevolking 10: facetten Vindingrijkheid naar geslacht, beoordeling door vader	66
Bevolking 11: facetten Welwillendheid naar geslacht, beoordeling door vader	67
Bevolking 12: facetten Consciëntieusheid naar geslacht, beoordelingen door vader	68
Bevolking 13: domeinen naar geslacht, beoordeling door leerkracht	69
Bevolking 14: facetten Emotionele stabiliteit naar geslacht, beoordeling door leerkracht	70
Bevolking 15: facetten Extraversie naar geslacht, beoordeling door leerkracht	71
Bevolking 16: facetten Vindingrijkheid naar geslacht, beoordeling door leerkracht	72
Bevolking 17: facetten Welwillendheid naar geslacht, beoordeling door leerkracht	73
Bevolking 18: facetten Consciëntieusheid naar geslacht, beoordelingen door leerkracht	74
Bevolking 19: domeinen naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	75
Bevolking 20: facetten Emotionele stabiliteit naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	76
Bevolking 21: facetten Extraversie naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	77
Bevolking 22: facetten Vindingrijkheid naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	78
Bevolking 23: facetten Welwillendheid naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	79
Bevolking 24: facetten Consciëntieusheid naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	80
Bijlage B Normtabellen Nederlandse bevolking	81
Bevolking 1: domeinen naar geslacht, beoordeling door moeder	81
Bevolking 2: facetten Emotionele stabiliteit naar geslacht, beoordeling door moeder	82
Bevolking 3: facetten Extraversie naar geslacht, beoordeling door moeder	83
Bevolking 4: facetten Vindingrijkheid naar geslacht, beoordeling door moeder	84
Bevolking 5: facetten Welwillendheid naar geslacht, beoordeling door moeder	85
Bevolking 6: facetten Consciëntieusheid naar geslacht, beoordelingen door moeder	86
Bevolking 7: domeinen naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	87
Bevolking 8: facetten Emotionele stabiliteit naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	88
Bevolking 9: facetten Extraversie naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	89
Bevolking 10: facetten Vindingrijkheid naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	90
Bevolking 11: facetten Welwillendheid naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	91
Bevolking 12: facetten Consciëntieusheid naar geslacht x leeftijd, beoordelingen door moeder	92
Bijlage C H/PIC items per facet	93

1 De Big Five of het Vijf-Factoren-Model

Historie

Het formuleren van wetmatigheden omtrent menselijk gedrag vormt het studieobject van de persoonlijkheidspsychologie. De afgelopen jaren bereikten persoonlijkheidspsychologen een consensus (Goldberg, 1993) over een taxonomie voor het beschrijven van persoonlijkheidsverschillen bij volwassenen. Vijf dimensies blijken noodzakelijk en voldoende om persoonlijkheidsverschillen bij volwassenen te beschrijven. Deze vijf dimensies zijn conceptueel te vergelijken met de drie basiskleuren die de onderliggende componenten vormen van het volledige kleurenpalet. De vijf-factoren taxonomie is het resultaat van een lange traditie van lexicaal onderzoek waarbij wordt aangenomen dat belangrijke persoonlijkheidsverschillen gereflecteerd worden in de natuurlijke taal in de vorm van persoonsbeschrijvende adjectieven.

Het vijf-factorenonderzoek steunt deels op de lexicale hypothese. Deze hypothese stelt dat er voor gedrag dat belangrijk wordt geacht binnen een cultuur, één of meer termen in de taal zijn opgenomen om dit gedrag aan te duiden, meestal in de vorm van persoonsbeschrijvende adjectieven. Stel dat eigenschappen zoals 'opkomen voor je mening', of 'je niet in een hoekje laten drukken' belangrijk zijn binnen een cultuur, dan zullen er volgens de lexicale hypothese in de betreffende taal persoonsbeschrijvende termen opgenomen zijn zoals 'assertief', 'dominant', en 'meegaand'.

Goldberg formuleerde de lexicale hypothese als volgt: "Those individual differences that are most significant in the daily transactions of persons with each other will eventually become encoded into their language. The more important such a difference is, the more people will notice it and wish to talk of it, with the result that eventually they will invent a word for it". (Goldberg, 1982, p. 204)

Een cruciaal aspect in het lexicale onderzoek betreft de vraag waar men een neerslag kan vinden van de persoonsbeschrijvende woordenschat waarover een consensus is binnen een taal- of culturele groep. Een goede afbakening van het terrein dat men in kaart wil brengen is immers van centraal belang voor het afleiden van de onderliggende dimensies. Verschillende onderzoekers hebben beargumenteerd dat het woordenboek een schriftelijke en complete neerslag bevat van de persoonsbeschrijvende woordenschat die gangbaar is binnen een bepaalde cultuur. Het woordenboek omvat inderdaad alle woorden met een gedeelde betekenis in een cultuur, en is vooral te beschouwen als een schriftelijke verzameling van de passieve persoonsbeschrijvende woordenschat. Immers, niet alle persoonsbeschrijvende adjectieven opgenomen in het woordenboek maken deel uit van de actieve woordenschat die door een grote groep mensen wordt gebruikt voor het typeren van verschillen tussen personen.

In het verleden hebben onderzoekers voor verschillende taalgroepen een selectie gemaakt van alle persoonsbeschrijvende adjectieven die terug te vinden zijn in woordenboeken (Websters, Wahrig, Van Daele, enz). Persoonsbeschrijvende termen worden in het woordenboek opgenomen, naarmate ze een zeker belang en verspreiding kennen binnen een cultuur. Principale componentenanalyse van zelfbeoordelingen op deze uitgebreide adjectievenlijsten illustreerde dat doorgaans vijf factoren terug te vinden zijn in de verschillende talen. Voor een uitgebreide bespreking van deze onderzoekslijnen verwijzen we naar Saucier, Hampson en Goldberg (2000).

Deze vijf factoren of dimensies, de zogenaamde Big Five, worden meestal omschreven als Extraversie, Altruïsme (Agreeableness), Consciëntieusheid (Conscientiousness), Emotionele stabiliteit of Neuroticisme (Neuroticism) en Openheid voor ervaringen (Openness to experiences).

De eerste factor Extraversie, groepeert eigenschappen zoals hartelijk, energiek, sociaal en dominant zijn versus teruggetrokken, stil, en onderdanig zijn. Altruïsme omvat eigenschappen zoals vertrouwen, oprechtheid en medeleven, met als tegenpolen agressiviteit en egocentrisme. Consciëntieusheid is een dimensie die de houding tot taken (school, werken, enz) weergeeft, met trekken als doelmatigheid, ordelijkheid, betrouwbaarheid, ambitie en zelfdiscipline. Emotionele stabiliteit verwijst naar zelfvertrouwen en stressbestendigheid versus Neuroticisme, twijfelen aan zichzelf en het ervaren van algemene gevoelens van angst en depressie. Openheid voor ervaringen tenslotte groepeert trekken zoals creativiteit, fantasie en gevoel voor esthetiek.

Het is van groot belang erop te wijzen dat de vijf dimensies de normale variatie in persoonlijkheid beschrijven en niet noodzakelijk een verwijzing inhouden naar vormen of gradaties van psychopathologie of expressies van pathologische trekken.

In aanvulling op het onderzoek gebaseerd op de lexicale hypothese en persoonsbeschrijvende adjectieven kwam er evidentie voor de validiteit van deze vijf factoren uit de analyse van persoonlijkheidsvragenlijsten. In 1985 ontwikkelden Paul Costa en Robert McCrae de NEO persoonlijkheidsvragenlijst, die de persoonlijkheidsfactoren Neuroticisme, Extraversie en Openheid voor ervaringen operationaliseerde, inclusief achttien (3 x 6) meer specifieke facetten die hiërarchisch gestructureerd werden onder de drie domeinen. Onder impuls van het lexicale onderzoek breidden Costa en McCrae eind jaren tachtig van de vorige eeuw hun model uit met de factoren Altruïsme en Consciëntieusheid en publiceerden ze de NEO-PI vragenlijst (Costa & McCrae, 1989). Voor de twee nieuwe domein-factoren werden nog geen facetten onderscheiden. In 1992 werd de NEO-lijst volledig hiërarchisch geoperationaliseerd, met zes facetten onder elk domein. Vervolgens illustreerden Costa en McCrae (1992) in een indrukwekkend aantal studies dat de grote diversiteit aan persoonlijkheidsvragenlijsten niet systematisch een additionele factor buiten het vijf-factorenmodel opleverde, waaruit zij indirect het comprehensieve karakter van de vijf dimensies afleidden. De NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992) is sindsdien uitgegroeid tot de standaard voor het meten van de vijf factoren en hun meer specifieke facetten. Het werk van Costa en McCrae is van grote betekenis geweest voor de algemene heropleving van de trekkenpsychologie en de populariteit van het Vijf-Factoren-Model in het bijzonder. Voor een degelijk overzicht van de historie van het onderzoek naar de vijf factoren verwijzen we naar de Raad (2000).

In de literatuur worden de termen Big Five en Vijf-Factoren-Model (VFM) dikwijls inwisselbaar gebruikt, terwijl ze historisch zijn te onderscheiden en er in beide benaderingen een verschillende invulling wordt gegeven aan de vijfde factor. Big Five wordt vooral gebruikt om te verwijzen naar de factoren uit het lexicaal onderzoek (Goldberg, 1993), waarbij de vijfde factor doorgaans als 'Intellect' wordt benoemd. De term VFM refereert daarentegen naar het werk van Costa en McCrae (1992) steunend op de analyse van vragenlijsten, en waarin de vijfde factor beschreven wordt als Openheid voor ervaringen. In deze handleiding gebruiken we verder de term VFM, tenzij het onderscheid tussen beide benaderingen van belang is (zie ook hoofdstuk 2).

Het VFM bracht orde in de chaos van diverse persoonlijkheidsconstructen en bood een model om de overlap tussen constructen en persoonlijkheidsvragenlijsten empirisch te onderzoeken. Verder werd de VFM-taxonomie veelvuldig gebruikt voor het ordenen van persoonlijkheidsconstructen en het opzetten van valideringsstudies naar het verband tussen persoonlijkheid en diverse criteria uit de toegepaste psychologie, zoals bijvoorbeeld prestaties op het werk of rendement uit training (Barrick & Mount, 1991; Hogan & Holland, 2003; Hurtz & Donovan, 2000; Salgado, 1997; Salgado & De Fruyt, 2005; Tett & Burnett, 2003). Het model werd tevens intensief gebruikt voor het beschrijven van persoonlijkheidsstoornissen (Costa & Widiger, 2002), waarbij onderzocht werd in welke mate de VFM dimensies ook variantie in persoonlijkheidspsychopathologie beschreven. Tot slot werden de afgelopen jaren verschillende studies gedaan naar de stabiliteit en ontwikkeling van persoonlijkheidstrekken waarbij het VFM als model diende om persoonlijkheidstrekken te classificeren (Roberts & DelVecchio, 2000; Roberts, Walton, & Viechtbauer, 2006) ofwel rechtstreeks te operationaliseren (McCrae et al., 1999; McCrae et al., 2004; McCrae et al., 2000; McCrae et al., 2002). Deze drie onafhankelijke onderzoekslijnen brachten het VFM onder de aandacht van verschillende grote takken van de (toegepaste) psychologie, met name de ontwikkelings-, de klinische, de arbeids- en organisatiepsychologie, maar ook van de psychiatrie en de moleculaire biologie.

Brand (1994) en Block (1995) maakten enkele kritische kanttekeningen bij het VFM, en stelden ondermeer dat het model louter descriptief is en op zich geen verklaring biedt voor gedragsverschillen. McCrae en Costa (1996) daarentegen beschouwen de VFM dimensies als latente factoren ('basic tendencies') met een causaal karakter, die in interactie met aspecten uit de omgeving karakteristieke (mal)adaptaties vormen van de persoon. Het feit dat de VFM dimensies ook bruikbaar zijn om persoonlijkheidsverschillen bij kinderen te beschrijven (Digman, 1990; Digman & Takemotochock, 1981; Mervielde, Buyst, & De Fruyt, 1995) vormt op zich nog geen bewijs voor de geldigheid van Costa en McCrae's stelling, maar vormt wel een noodzakelijke voorwaarde. Block (1995) argumenteerde verder dat het VFM niets zegt over de organisatie van de trekken binnen het individu (persoons-georiënteerd perspectief), maar enkel de associaties tussen trekken in de populatie beschrijft (variabele-georiënteerd perspectief). Mervielde en Asendorpf (2000) en De Fruyt, Mervielde en Van Leeuwen (2002) geven in dit verband aan dat het VFM wel degelijk de trekken definieert die belangrijk zijn om de organisatie van trekken op individueel niveau te bestuderen en betogen dat het persoons-georiënteerd en het VFM-perspectief elkaar aanvullen. Een meer uitgebreide bespreking van de kritieken vindt men bij De Fruyt en Furnham (2000).

Ook in het Nederlandse taalgebied werkten verschillende onderzoeksgroepen actief mee aan de ontwikkeling van de Big Five en het VFM. Al in het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw ontwikkelden Elshout en Akkerman (1975) de eerste vijf-factorentest in het Nederlands, de 5PFT (5 PersoonlijkheidsFactoren Test). Zij baseerden zich hierbij vooral op het werk van Tupes en Christal (1992), die in historische overzichten als de ontdekkers van de Big Five worden bestempeld (John, 1990). Het werk van Tupes en Christal was alleen toegankelijk in militaire kringen en Elshout en Akkerman visten het idee daar op, lang voordat er brede internationale belangstelling kwam voor het model. De Groningse psychologen Brokken (1978) en Hofstee onderzochten de lexicale hypothese in het Nederlands, steunend op de persoonsbeschrijvende adjectieven opgenomen in het Van Daele woordenboek. Hendriks, de Raad en Hofstee (1999) ontwikkelden later de Five-Factor Personality Inventory (FFPI), een vijf-factorenvragenlijst gebaseerd op dit lexicaal werk. Hoekstra, Ormel en De Fruyt (1996, 2007) tenslotte maakten een Nederlandstalige bewerking van de NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992).

Ontwikkelingsantecedenten van de VFM dimensies

Onderzoekers die geïnteresseerd waren in individuele verschillen tussen kinderen hebben deze eigenschappen historisch gezien gedefinieerd in termen van temperament. Temperament werd klassiek onderscheiden van persoonlijkheid omdat temperament verwijst naar eigenschappen die reeds vroeg in de ontwikkeling, zelfs vanaf de geboorte, observeerbaar zijn en een sterke genetische of neurobiologische basis hebben. Persoonlijkheidsverschillen werden meer beschouwd als de resultante van de interactie tussen temperament en de omgeving.

De bevinding dat persoonlijkheidsverschillen bij volwassenen beschreven konden worden in termen van vijf grote dimensies zette een aantal persoonlijkheidspsychologen aan het denken omtrent de ontwikkelingsantecedenten van deze factoren. Anderzijds waren temperamentsonderzoekers sterk geïnteresseerd om de relaties te onderzoeken tussen temperamentsfactoren en de dimensies van het VFM.

Het onderzoek naar deze antecedenten van de Big Five kwam in de jaren negentig van de vorige eeuw in een stroomversnelling. Elphick, Slotboom en Kohnstamm (1997) onderscheiden in dit onderzoek drie groepen onderzoeksstrategieën.

- 1) De eerste strategie gebruikt instrumenten die initieel ontwikkeld werden voor de assessment van persoonlijkheidsverschillen bij volwassenen (bijvoorbeeld adjectievenlijsten) om bij adolescenten en kinderen trekken te beschrijven. Parker (1997) en Parker en Stumpf (1998) toonden bijvoorbeeld aan dat de NEO-FFI (de verkorte versie van de NEO-PI-R), een schaal ontwikkeld voor onderzoek bij volwassenen, bruikbaar is bij adolescenten. Digman en collega's (Digman, 1963; Digman & Inouye, 1986; Digman & Takemotochock, 1981) gebruikten adjectiefschalen afkomstig uit het lexicale onderzoek met volwassenen voor het beschrijven van verschillen tussen kinderen. Deze auteurs onderzochten of de structuur die gevonden werd bij volwassenen ook traceerbaar was bij adolescenten (zelfbeschrijvingen) of bij kinderen en adolescenten (ouder-of leerkrachtbeschrijvingen).
- 2) Een tweede benadering leidt de positie van een persoon op de vijf factoren af op basis van schalen die oorspronkelijk een ander model dan het VFM operationaliseren, maar wel kinderen of adolescenten als doelgroep hebben.

Op grond van conceptuele of empirische argumenten neemt men aan dat sommige van deze schalen goede equivalenten vormen van VFM dimensies. John, Caspi, Robins, Moffitt, en Stouthamer-Loeber (1994) heranalyseerden op die manier bijvoorbeeld gegevens verzameld met de California Child Q-sort methodiek (Block & Block, 1980) en leidden hieruit scores op de vijf factoren af. Eén van de belangrijkste nadelen van deze methode is dat men volledig afhankelijk is van het theoretisch kader waarbinnen de niet-VFM instrumenten zijn ontwikkeld. Het is verder onduidelijk of al deze schalen/itemsets goede operationalisaties vormen van de Big Five.

- 3) De twee bovenstaande benaderingen hebben als belangrijkste nadeel dat men geen garanties heeft dat de vijf factoren optimaal zijn gemeten voor de desbetreffende leeftijdsgroep. Men gebruikt immers instrumenten ontwikkeld voor volwassenen of leidt scores af van schalen die initieel niet zijn ontwikkeld om de vijf factoren bij kinderen of adolescenten te meten. Bovendien kunnen buiten de vijf factoren nog andere factoren belangrijk zijn voor de assessment van persoonlijkheid op jonge leeftijd. De derde strategie probeert aan deze kritieken tegemoet te komen.

Deze laatste benadering, ook wel de bottom-up benadering genoemd, begint met nieuw taxonomisch onderzoek waarbij in een eerste fase alle persoonlijkheidsverschillen tussen kinderen en adolescenten worden geïnventariseerd. De uitkomsten zijn in de tweede fase de basis voor het onderzoek naar de onderliggende dimensies van deze verschillen. Deze methodiek leidt tot leeftijdsspecifieke instrumenten om verschillen tussen kinderen en adolescenten te meten, en men kan empirisch onderzoeken welke dimensies in deze variëteit aan trekken verborgen zitten.

In hoofdstuk 2 gaan we uitvoeriger in op deze studies omdat deze van centraal belang zijn voor een goed begrip van persoonlijkheidsbeschrijving bij kinderen en voor het begrijpen van het verschil tussen de HiPIC en andere assessmentmethoden en -instrumenten.

VFM schalen met volwassenen en kinderen als informanten

Zoals aangegeven gebruikt de eerste strategie adjectievenlijsten of instrumenten, die initieel ontwikkeld werden voor volwassenen, voor de beschrijving van persoonlijkheidsverschillen bij adolescenten en kinderen. Men onderzoekt hierbij of de structuur die gevonden wordt bij volwassenen ook terug te vinden is in zelfbeschrijvingen van adolescenten of beschrijvingen van kinderen en adolescenten door ouders of leerkrachten.

Van 1959 to 1967 verzamelde John Digman via achtentachtig leerkrachten beschrijvingen van 2.572 leerlingen tussen 7 en 13 jaar (Digman, 1963; Digman & Inouye, 1986). Hij toonde aan dat vijf factoren een adequate representatie vormden van de persoonlijkheidsstructuur in de late kindertijd en vroege adolescentie. Via het gebruik van trekadjectieven, geselecteerd uit eerder onderzoek bij volwassenen en uitgewerkt in gedragsdefinities die relevant waren voor het gedrag in de klas, repliceerde hij de vijf factoren en interpreteerde ze in de jaren '80 van de vorige eeuw als equivalenten van de Big Five.

Lew Goldberg (2001) heranalyseerde de zes datasets van Digman. Het Digman materiaal is uniek, omdat zijn selectie van trekadjectieven plaatsvond lang voordat de Big Five een prominent model werd. Goldberg ging na of dezelfde factorstructuur in elk van de zes datasets terug te vinden was en of deze structuur bij kinderen meer of minder gedifferentieerd was vergeleken met de structuur bij volwassenen. De heranalyse van de zes Digman datasets toonde een duidelijke en robuuste vijf-factorenstructuur aan in de leerkrachtbeoordelingen. Een zes- of een zeven-factorenoplossing leverde geen consistent terugkerende additionele factoren op over de verschillende datasets. Dit sluit aan bij de stelling dat volwassenen bij het beschrijven van lagere schoolkinderen even gedifferentieerd te werk gaan als bij de beschrijving van andere volwassenen, zoals aangegeven door Digman en Shmelyov (1996) en Mervielde, Buyst en De Fruyt (1995).

Als tegenargument zou men kunnen stellen dat de vijf-factorenstructuur deel uitmaakt van de persoonsperceptie-structuur van volwassenen, en niet noodzakelijk verwijst naar observeerbare gedragsverschillen bij kinderen en adolescenten. Het hierboven besproken onderzoek gebruikt immers volwassenen als informanten. Slechts een beperkt aantal studies onderzochten zelfbeoordelingen door kinderen en adolescenten. Parker en collega's (Parker, 1997; Parker & Stumpf, 1998) toonden hierbij aan dat het invullen van de NEO-FFI geen noemenswaardige problemen

opleverde voor adolescenten en dat de vijf-factorenstructuur gemakkelijk gerepliceerd kon worden in deze groep. Zij toonden bovendien aan dat er een sterke convergentie is tussen de NEO-FFI-scores en CCQ-beoordelingen (de California Child Q-set; Block & Block, 1980) en dat zelfbeoordelingen substantieel correleerden met ouderlijke beschrijvingen. Gegeven de bijzondere samenstelling van de steekproef met alleen hoogbegaafden kan men zich afvragen of deze bevindingen te veralgemeniseren zijn naar groepen adolescenten met een meer heterogene IQ's. De Fruyt, Mervielde, Hoekstra, en Rolland (2000) onderzochten daarom de repliceerbaarheid van de vijf-factorenstructuur in een steekproef van 469 adolescenten (gemiddelde leeftijd = 13.6 jaar, $Sd = 1.1$ jaar, met een range van 12 tot 17 jaar), die geografisch goed gespreid leefden in Vlaanderen en deel uitmaakten van verschillende sociaal-economische klassen. Deze studie vormt een uitbreiding op de studie van Parker (1997) en Parker en Stumpf (1998) op twee manieren: a) de NEO-PI-R werd gebruikt in plaats van de korte NEO-FFI, wat meteen een vergelijking mogelijk maakt op domein- én facetniveau, en b) de steekproef is heterogener samengesteld, en kan als meer representatief worden beschouwd voor de algemene adolescentenpopulatie. De NEO-PI-R factorstructuur kon in deze steekproef gemakkelijk gerepliceerd worden, en dit zowel bij de jongere als de oudere leeftijdsgroep. De Fruyt, De Bolle, McCrae, Terracciano, Costa and collaborators of the Adolescent Personality Profiles of Cultures Project (2009) toonden aan dat deze bevindingen in grote lijnen generaliseerbaar zijn over verschillende culturen heen. De Fruyt en collega's (2000) concluderen dat het terugvinden van de vijf factoren in een meer heterogene adolescentenpopulatie niet noodzakelijk betekent dat de NEO-PI-R de meest optimale meting biedt van individuele verschillen tijdens de adolescentie. Een analyse op itemniveau toonde aan dat, vooral binnen het domein van Openheid voor ervaringen, voor bepaalde adolescenten een aantal items moeilijk te begrijpen is, en dat sommige items refereren naar gedrag dat weinig is afgestemd op de leefwereld van adolescenten. Het is verder denkbaar dat, naast de dertig NEO-facetten of andere fenotypische uitingen daarvan, ook andere trekken van belang zijn tijdens deze ontwikkelingsperiode.

Het inschakelen van kinderen als beoordelaar van de eigen persoonlijkheid en de persoonlijkheid van anderen, meestal peers, vereist dat kinderen voldoende over het eigen gedrag of het gedrag van anderen kunnen reflecteren. Bovendien bestaan er voor het schrijven van items voor een persoonlijkheidsvragenlijst ook restricties in termen van de woordenschat waarover kinderen van een bepaalde leeftijd beschikken, en vormt ook leesvaardigheid een voorwaarde voor het voldoende begrijpen van de items.

Mervielde en De Fruyt (2000) gebruikten daarom een nominatieprocedure met vijftientig positieve én vijftientig negatieve items die geselecteerd waren als markers voor de vijf factoren.

In totaal namen negenentachtig klassen met per klas tien kinderen (393 jongens en 497 meisjes) deel aan het onderzoek. Alle kinderen waren tussen 8 en 12 jaar. In elke klas nomineerde elk kind van de negen resterende kinderen het kind dat het beste beschreven kon worden door een positief geformuleerd item en het kind dat het beste beschreven kon worden door een het complementaire negatieve geformuleerde item. Bijvoorbeeld, "Wie van deze negen kinderen is het meest extravert?", en vervolgens: "Wie van deze resterende acht kinderen is het meest introvert?". Deze procedure werd herhaald, met teruglegging van de namen, voor alle vijftientig positieve en vijftientig negatieve items. Per VFM-factor werd één item weggelaten zodat het aantal items van vijftientig naar twintig werd gereduceerd. Voor elk kind werd vervolgens een score berekend voor de combinatie van twintig positief en negatieve itemparen. De score bestond uit het verschil tussen de proportie positieve en negatieve nominaties die het kind per itempaar kreeg van zijn klasgenootjes. Factoranalyse van deze scores gaf een duidelijk interpreteerbare structuur aan van combinaties van de vijf factoren: Altruïsme, een factor met Extraversie en Emotionele stabiliteit items, en tenslotte een gecombineerde factor van Intellect en Consciëntieusheid. De nominatiestudie suggereert dat het grootste verschil tussen beoordelingen gegeven door volwassenen of door kinderen gelegen is in een lager niveau van differentiatie in de gepercipieerde persoonlijkheidsstructuur. Zonder aanvullend onderzoek is het echter moeilijk uit te maken of dit te wijten is aan de beperkte cognitieve mogelijkheden van kinderen, de meer evaluatieve aard van hun beoordelingen, de geselecteerde items of de nominatieprocedure op zich.

Niet-VFM schalen

Een alternatieve strategie is om van operationalisaties van individuele verschillen bij kinderen en adolescenten uit te gaan die niet specifiek ontwikkeld zijn om de vijf factoren te meten. Onderzocht wordt dan of met deze

beschrijvingen sommige dimensies van het VFM te repliceren zijn en of er eventueel nog andere factoren naar boven komen.

Er zijn echter in de onderzoeksliteratuur relatief weinig comprehensieve modellen voorhanden die verschillen tussen kinderen beschrijven. Best gedocumenteerd zijn de studies waarin de California Child Q-set (CCQ; Block & Block, 1980) werd gebruikt om persoonlijkheidsverschillen in de vroege adolescentiefase te exploreren. De CCQ, zoals in de studies van Digman en medewerkers, volgt een andere benadering om de structuur van individuele verschillen te onderzoeken dan de lexicale methode. De CCQ-itemset maakt gebruik van algemene beschrijvingen van een brede variëteit aan verschillen tussen kinderen, door gebruik te maken van gedragsbeschrijvende items in plaats van trekadjectieven. Een Q-sort item zoals 'productive, gets things done' is gedragsbeschrijvend maar refereert qua betekenis aan een trekadjectief als 'organized' dat weer een marker vormt voor de positieve pool van Consciëntieusheid.

John, Caspi, Robins, Moffitt, en Stouthamer-Loeber (1994) onderzochten de onderliggende structuur van CCQ-beschrijvingen in datamateriaal verzameld in het kader van de longitudinale Pittsburgh studie. Een steekproef van moeders (N=350) beschreef de persoonlijkheid en het sociaal-cognitief functioneren van hun zonen aan de hand van de honderd CCQ-stellingen (Block & Block, 1980). Factoranalyse van de CCQ-itemset toonde aan dat de vijf factoren te repliceren waren, met twee additionele factoren die verschillen in 'irritabiliteit' en 'positieve activiteit' aangeven. John et collega's (1994) suggereren dat 'Activiteit' en 'Irritabiliteit' relatief onafhankelijke persoonlijkheidsdimensies zijn in de vroege adolescentie, die in de groei naar de volwassenheid evolueren tot respectievelijk de domeinen Extraversie en Neuroticisme. Additionele analyses toonden verder aan dat de twee factoren ook niet beschouwd kunnen worden als facetten van de vijf dimensies, althans niet voor deze leeftijdsgroep. De mogelijkheid blijft bestaan dat de twee factoren instrumentspecifiek zijn en niet in onderzoek met andere instrumenten naar voor komen. Goldberg (2001) heeft in zijn heranalyse van de datasets van Digman overtuigend aangetoond dat naast de vijf factoren geen andere brede factoren op consistente wijze worden teruggevonden (Goldberg, 2001). John en collega's bestempelden de gevonden vijf factoren bij kinderen als de 'Little Five', waarbij zij aangeven dat de gevonden factoren conceptueel, inhoudelijk en ontwikkelingspsychologisch te relateren zijn aan de Big Five bij volwassenen, met een voor de leeftijdsgroep van kinderen/adolescenten specifieke gedragsmatige invulling van de factoren.

Een ander belangrijk element in deze studie betreft het onderzoek naar de predictieve validiteit van de vijf dimensies met betrekking tot psychopathologie. Eerdere studies beperkten zich meestal tot onderzoek naar de structuur van individuele verschillen, maar gingen niet na of de gevonden dimensies ook te relateren zijn aan betekenisvolle criteria voor deze ontwikkelingsperiode. In deze studie werd de voorspellende waarde van de dimensies onderzocht voor twee dimensies van probleemgedrag, waarbij men het volgende veronderstelde: 1) Externaliserende problemen, met als meest opvallende kenmerken agressie, stelen en liegen, gebrek aan aandacht, impulsiviteit en hyperactiviteit komt vaak voor bij kinderen die laag scoren op Altruïsme en Consciëntieusheid. 2) Internaliserende problemen worden vooral gekenmerkt door angst, somatische klachten en sociale teruggetrokkenheid worden vaak vertoond door de minder extraverte en meer neurotische kinderen.

De analyses tonen inderdaad aan dat kinderen met externaliserende problemen minder hoog scoren op altruïsme en consciëntieusheid én meer extravert zijn. De internaliserende groep kenmerkt zich door een hoge score op neuroticisme en een lage score op consciëntieusheid. Deze bevindingen bevestigen in belangrijke mate de hypothesen en tonen aan dat de vijf dimensies bij kinderen discrimineren tussen grote symptoomgroepen. De bevindingen met de CCQ door John en collega's (1994) werden eveneens bevestigd door Van Lieshout en Haselager (1994), met aanvullende evidentie voor de predictieve validiteit van de vijf dimensies voor het voorspellen van theoretische en sociaal relevante ontwikkelingsuitkomsten zoals jeugd delinquentie en internaliserende/externaliserende gedragingen (John et al., 1994; Van Lieshout & Haselager, 1994).

Bottom-up approach

Uit bovenstaand overzicht blijkt duidelijk dat er onder persoonlijkheidspsychologen een consensus groeide dat het VFM een valide structuur bood om persoonlijkheidsverschillen in de kindertijd (Mervielde & De Fruyt, 2000), de adolescentie (De Fruyt et al., 2000) en de volwassenheid (John, 1990) te beschrijven. Critici merkten echter op dat

de steeds terugkerende factorstructuur misschien resulteerde uit het feit dat de onderzoekers consistent gebruik maakten van eenzelfde set van meetschalen, bijvoorbeeld adjectievensets of CCQ-data. Een cruciale vraag was of men dezelfde structuur zou vinden wanneer men van een ander uitgangspunt vertrok en informanten zelf de karakteristieken liet genereren om anderen (bijvoorbeeld kinderen of andere volwassenen) te beoordelen. Deze laatste benadering, ook wel de bottom-up benadering genaamd, is essentieel verschillend van voorgaande methoden, waar de te beoordelen karakteristieken geselecteerd werden door de onderzoeker.

Begin jaren '90 van de vorige eeuw startte het International Consortium for the Study of the Developmental Antecedents of the Five-Factor Model (ICDA-FFM; Kohnstamm, Halverson, Mervielde, & Havill, 1998) een internationaal onderzoeksproject naar de inhoud en structuur van vrije persoonlijkheidsbeschrijvingen. Primair waren deze onderzoekers er op uit om ontwikkelingsantecedenten van de Big Five factoren gevonden bij volwassenen te onderzoeken, maar de methode die ze hiervoor gebruikten impliceerde een indirecte toets van de validiteit van de Big Five en de lexicale hypothese in het bijzonder.

De onderzoeksgroep was genoodzaakt om het domein van de persoonlijkheidsverschillen bij kinderen van diverse leeftijden op een andere manier vorm te geven dan gebruikelijk in het klassieke lexicale onderzoek, waarbij men het woordenboek als uitgangspunt gebruikte. Deze laatste bron bevat immers geen informatie over de toepasbaarheid en geschiktheid van adjectieven voor het typeren van verschillen tussen kinderen van diverse leeftijdsgroepen. Woordenboeken bieden verder alleen een weerspiegeling van de passieve persoonsbeschrijvende woordenschat. Er is geen enkele garantie dat de adjectieven ook frequent gebruikt worden in de dagelijkse spreektaal om verschillen tussen personen aan te duiden. De analyse van items en constructen uit verschillende persoonlijkheidsvragenlijsten biedt evenmin een uitkomst omdat nagenoeg alle persoonlijkheidsvragenlijsten voor kinderen afstammen van een lijst die oorspronkelijk ontwikkeld werd voor volwassenen (Bijvoorbeeld: EPQ-R, en de hieruit afgeleide kindversie; voor het Nederlandse taalgebied denken we aan de NPV van Luteijn en de jongerenversie NPV-J). Een bottom-up benadering waarbij de ouders als primaire informanten fungeren voor het afbakenen van het domein van persoonlijkheidseigenschappen bleek een noodzakelijk maar omslachtig alternatief.

Ouders werden verzocht om in hun eigen bewoordingen te beschrijven wat zij karakteristiek vonden aan hun kind, met de openingszin: *'Vertel mij wat jij kenmerkend vindt voor jouw kind'*. De interviewers mochten uitsluitend deze openingszin gebruiken en enkel neutrale instructies geven. Het achterliggend idee was dat samenvoeging van al deze beschrijvingen een breed overzicht zou bieden van de eigenschappen die ouders observeren en kenmerkend vinden voor kinderen van een bepaalde leeftijdsgroep.

De vrije beschrijvingen werden verzameld bij grote groepen ouders met kinderen van verschillende leeftijden. Alle beschrijvingen werden geregistreerd op audiotape die later letterlijk uitgeschreven werd en vervolgens opgesplitst in persoonsbeschrijvende eenheden. Deze eenheden bestonden uit een persoonsbeschrijvend adjectief, of een korte beschrijving die refereerde naar een eigenschap van het kind. Alle persoonsbeschrijvende eenheden uit deze 'scripts' werden vervolgens, voor verschillende leeftijdsgroepen, door getrainde beoordelaars geclassificeerd in een persoonsbeschrijvend lexicon. Dit lexicon bestond uit een categorieënsysteem met veertien hoofdcategorieën verder uitgesplitst in subcategorieën. Classificatie gebeurde op grond van betekenisovereenkomst met de beschrijvingen opgenomen in de categorieën. Een overzicht van de hoofdcategorieën van dit lexicon kan men terugvinden in tabel 1.1. De eerste vijf hoofdcategorieën komen overeen met de dimensies van het VFM, aangevuld met acht additionele hoofdcategorieën die verwijzen naar belangrijke constructen uit de ontwikkelings- en temperamentsliteratuur.

Hetzelfde onderzoek werd opgestart in zeven verschillende landen: België, China, Duitsland, Griekenland, Nederland, Polen, en de VS, om de gegevens na classificatie in het lexicon cross-cultureel te kunnen vergelijken.

In tabel 1.2 staan voor de verschillende landen de resultaten na classificatie van de descriptoren in het lexicon. Het gemiddeld aantal beschrijvingen per ouder varieerde sterk van land tot land, in tegenstelling tot de distributie over de verschillende categorieën. Amerikaanse ouders gaven gemiddeld 10.8 beschrijvingen, terwijl Duitse ouders gemiddeld 37.1 descriptoren genereerden. Zeventig tot tachtig procent van de descriptoren kon geclassificeerd worden als indicatief voor een VFM categorie. De interpersoonlijke categorieën, Extraversie en Altruïsme, telden

Tabel 1.1 Hoofdcategorieën van het persoonlijkheidsbeschrijvend lexicon

Categorie	
I	Extraversie
II	Altruïsme
III	Consciëntieusheid
IV	Emotionele stabiliteit
V	Openheid voor ervaringen/Intellect
VI	Onafhankelijkheid: alle referenties naar 'onafhankelijk', 'zelfstandig' kind
VII	Rijpheid: alle verwijzingen naar rijp/klaar zijn voor zijn /haar leeftijd
VIII	Ziekten, handicaps en gezondheid: verwijzingen naar gezondheidsproblemen of handicaps
IX	Ritmicititeit van eet-, slaap-, en leefpatroon: regelmaat in eet- en slaappatronen (cfr. Thomas & Chess theorie)
X	Geslachtsspecifiek gedrag, fysieke aantrekkelijkheid: verwijzingen naar 'typisch' jongens- of meisjesgedrag en fysieke aantrekkelijkheid
XI	Schoolprestaties, attitudes tegenover school: alle verwijzingen naar gedrag en attitudes in verband met school
XII	Aanhankelijkheid en contact: alle verwijzingen naar graag knuffelen en behoefte aan lichamelijk contact
XIII	Relaties met andere familieleden: verwijzingen naar relaties met andere kinderen in het gezin en ouders
XIV	Ambigue descriptoren: alle persoonsbeschrijvende eenheden die moeilijk in bovenstaande categorieën onder te brengen zijn

Tabel overgenomen uit (Kohnstamm et al., 1998)

Tabel 1.2 Distributie vrije beschrijvingen over de VFM categorieën

	Belgie	China	Duitsland	Griekenland	Nederland	Polen	VS
N beschrijvingen	9607	4458	9135	9744	6660	4567	2184
Extraversie	27.7%	27.2%	29.9%	25.0%	28.5%	29.7%	29.5%
Altruïsme	19.6%	17.4%	21.3%	25.5%	18.9%	23.7%	17.8%
Consciëntieusheid	7.9%	19.4%	8.3%	10.7%	6.8%	8.1%	7.3%
Emotionele Stabiliteit	9.2%	7.1%	8.0%	8.7%	9.9%	8.4%	8.6%
Openheid/Intellect	12.6%	14.1%	17.6%	11.1%	12.2%	11.5%	21.2%
Totaal VFM	77.0%	85.2%	85.1%	81.0%	76.3%	81.4%	84.4%

het grootste aantal descriptoren, gevolgd door respectievelijk Openheid voor ervaringen/Intellect, Emotionele stabiliteit en Consciëntieusheid. De distributie is relatief gelijk voor de verschillende landen, met uitzondering van een substantieel hoger percentage vrije beschrijvingen binnen de categorie Consciëntieusheid gegeven door Chinese ouders. Opvallend is dat de additionele temperamentscategorieën relatief weinig gevuld zijn. Deze bevindingen zijn op zich onvoldoende bewijs voor de validiteit van de vijf dimensies omdat het alleen een classificatie betreft uitgevoerd door beoordelaars. De impliciete structuur van deze descriptoren kan slechts afgeleid worden uit factoranalyse van beoordelingen op deze beschrijvingen.

Voor een uitvoerige bespreking van de classificatie van de vrije beschrijvingen verwijzen we naar Kohnstamm et al. (1998). Structureel onderzoek op dit gebied leidde vervolgens tot operationalisaties (bijvoorbeeld vragenlijsten) die door dezelfde of gelijkaardige informanten gebruikt kunnen worden om kinderen te beschrijven. In het volgende hoofdstuk gaan we dieper in op het Vlaamse gedeelte van dit bottom-up onderzoek met vrije beschrijvingen, omdat dit het uitgangspunt vormde voor het ontwikkelen van de H/PIC.

2 Ontwikkeling van de HiPIC

Van vrije beschrijvingen naar leeftijdsspecifieke itemsets

In het Vlaamse gedeelte van de ICDA-FFM studie participeerden 427 ouders die een vrije beschrijving gaven van hun kind in de leeftijdsgroepen van 3, 6, 9, en 12 jaar. De 427 beschrijvingen leverden in totaal 9607 persoonsbeschrijvende eenheden op, inclusief een groot aantal synonieme of bijna identieke uitdrukkingen en typering (Kohnstamm et al., 1998). Deze persoonsbeschrijvende eenheden werden vervolgens toegewezen aan de hoofd- en subcategorieën van het lexicon (zie tabel 1.1) en verder gegroepeerd in meer fijnmazige clusters, met bijna synonieme uitdrukkingen en beschrijvingen. Deze verdere classificatie en clustering gebeurde voor Vlaanderen uitsluitend voor de leeftijdsgroepen gecentreerd rond de leeftijden van zes, negen, en twaalf jaar, omdat de Vlaamse onderzoekers primair geïnteresseerd waren in de constructie van persoonlijkheidsvragenlijsten voor het beschrijven van de persoonlijkheid van kinderen in de lagere schoolleeftijd (6 tot 12 jaar). Voor elk van deze leeftijdsgroepen werden naast de veertien hoofdcategorieën van het lexicon rond de honderd specifieke clusters gevormd. Vervolgens werd de inhoud van deze clusters zo goed mogelijk weergegeven in een aantal gedragsbeschrijvende items per cluster. De vrije descriptoren toegewezen aan een cluster dekten een inhoudelijk beperkt en afgebakend gebied van persoonlijkheidsverschillen. Deze descriptoren konden echter niet rechtstreeks fungeren als vragenlijstitems, omdat hun grammaticale structuur onderling erg verschillend was. Descriptoren die de inhoud van het cluster adequaat representeerden werden daarom ge(her)formuleerd als een concreet en observeerbaar gedragsitem, in de derde persoon enkelvoud en zonder negaties. Persoonsbeschrijvende adjectieven werden buiten beschouwing gelaten, omdat men geen adjectievenlijst wilde construeren.

In de Vlaamse steekproef kon 77% van de vrije beschrijvingen geclassificeerd worden in de eerste vijf hoofdcategorieën van het lexicon. In elk van de additionele hoofdcategorieën XI (Schoolprestaties) en XIII (Familiërelaties) werden 4.3% van de beschrijvingen ondergebracht, en de restcategorie XIV (Ambigue descriptoren) was goed voor 4.5%. De percentages vrije beschrijvingen die aan de andere hoofdcategorieën werden toegewezen waren verwaarloosbaar klein of hadden een irrelevante inhoud voor het beschrijven van persoonlijkheid (VII, Rijpheid). Voor de restcategorie XIV werden geen items geschreven omdat de items ofwel inhoudelijk te verschillend waren, ofwel niet eenduidig te interpreteren en toe te wijzen waren aan één van de eerste vijf hoofdcategorieën. Voor de categorieën XI en XIII werden ook een aantal items geschreven, maar de inhoud van deze categorieën was eigenlijk al goed gerepresenteerd in de itemset die geschreven was voor de eerste vijf VFM hoofdcategorieën; beschrijvingen die met school te maken hadden (categorie XI) verwezen veelal naar aspecten van Consciëntieusheid, terwijl beschrijvingen die naar familiërelaties (categorie XIII) verwezen refereerden aan trekken uit het interpersoonlijk circumplex (Extraversie en Altruïsme) of Emotionele stabiliteit. Deze beschrijvingen werden echter in de classificatiefase initieel niet toegewezen aan de VFM hoofdcategorieën vanwege de situationele verwijzing naar school of relaties met familieleden.

In eerste instantie werden items geschreven voor de clusters van de leeftijdsgroep van negen jaar. Voor ieder naar inhoud homogeen gedefinieerd cluster werden twee à drie items geschreven. De resulterende itemset van 282 items werd vervolgens ter beoordeling voorgelegd aan één van de ouders én de leerkracht van een nieuwe steekproef kinderen met de vraag om hun kind te beoordelen. Daarna gebruikte men eenzelfde procedure voor de twee andere leeftijdsgroepen van zes en twaalf jaar, waarbij men indien mogelijk dezelfde items gebruikte voor het representeren van de clusters. Het maximaliseren van de gemeenschappelijke itemset was mogelijk door het feit

dat de clusters voor de verschillende leeftijdsgroepen in aard en aantal nagenoeg dezelfde waren. Dit laatste is ongetwijfeld een interessant en positief neveneffect van een ver doorgevoerde structurering en classificering van het basismateriaal van vrije beschrijvingen. Een overzicht van het totaal aantal items in de initiële sets en de beoordelaars vindt men in tabel 2.1.

Tabel 2.1 Constructiefase HiPIC: steekproefeigenschappen

Leeftijd	5 tot 7 jaar	8 tot 10 jaar	11 tot 13 jaar
Aantal items	240	282	234
Aantal subjecten	279	227	190
Jongens	139	114	110
Meisjes	140	113	80
Gemiddelde leeftijd in maanden	79	104	138
Leerjaar	1ste	2de	3de
Beoordelaar			
Moeder	279	161	135
Vader	279	66	55
Huidige leerkracht	279	227	190
Vorige leerkracht		227	

Van 1994 tot 1997 verzamelden derdejaarsstudenten klinische psychologie aan de Universiteit Gent data van twee of drie gezinnen die een kind hadden in de desbetreffende leeftijdsgroepen. Ieder kind werd op een vijfpuntschaal door meer dan één beoordelaar, meestal één of beide ouders aangevuld met één of twee leerkrachten, beschreven aan de hand van de leeftijdsspecifieke itemset.

Schaalconstructie

Een beknopte beschrijving van de verschillende fasen die doorlopen werden bij het exploratieve onderzoek naar de dimensies die aan de basis liggen van drie Vlaamse itemsets (cluster stap 1 t/m 5), en het verdere onderzoek naar de facetstructuur **binnen** elk van deze basisdimensies (facet stap 1 t/m 6) is beschreven in onderstaande paragrafen. Een uitvoeriger bespreking van de constructie vindt men in Mervielde en De Fruyt (1999, 2002).

Voor elk van de drie Vlaamse datasets werden de beoordelingen in eerste instantie gemiddeld over de drie beoordelaars om de resultaten stabiel en meer betrouwbaar te maken. Vervolgens werd voor elke dataset van de 6-, 9-, en 12-jarigen dezelfde procedure gevolgd voor het op empirische gronden selecteren van de items.

Onderzoek naar de hoofdcomponentenstructuur: cluster stap 1 t/m 5.

- Stap 1: Items werden voorlopig tot clusterschalen gegroepeerd op grond van het cluster vrije beschrijvingen dat ze representeerden.
- Stap 2: De interne consistentie van deze clusterschalen werd berekend. De items die de interne consistentie sterk verlaagden werden uit het cluster gehaald en vormden hun eigen '1-item' cluster. Clusters die een interne consistentie hadden die lager was dan .60 werden opgesplitst in afzonderlijke '1-item' clusters.
- Stap 3: Een principale componentenanalyse op het niveau van alle clusterschalen werd uitgevoerd, met extractie en varimax rotatie van vijf componenten. Het aantal componenten werd afgeleid uit inspectie van de screeplot. Clusters met een communaliteit lager dan .30 werden verwijderd.
- Stap 4: 1-itemclusters werden samengevoegd met de multi-item clusters waarmee ze het sterkst correleerden.
- Stap 5: Een nieuwe principale componentenanalyse werd uitgevoerd op alle clusters, met extractie van vijf componenten gevolgd door varimax rotatie. De clusters werden definitief toegewezen aan de component waarop ze hun hoogste lading hadden.

Onderzoek naar de facetstructuur binnen elke component: facet stap 1t/m 6.

- Stap 1: Een principale componentenanalyse van de clusters en items binnen elk van de vijf componenten werd uitgevoerd, met extractie van twee tot zeven componenten gevolgd door oblimin rotatie. Oblimin rotatie verdient hier de voorkeur omdat de itemsets al een gemeenschappelijke stam hebben via hun primaire lading op de hoofdcomponent.
- Stap 2: Voor elk resulterend facet (twee tot zeven) werd de interne consistentie berekend en werden items verwijderd die de interne consistentie verlaagden. Sommige items werden toegewezen aan een ander facet op grond van hun sterkere correlatie met dit facet.
- Stap 3: Principale componentenanalyse van alle facetten (over alle componenten), met extractie van vijf componenten en verwijdering van facetten met lage communaliteiten.
- Stap 4: Selectie van acht items voor elk facet gebaseerd op de item-totaal correlatie en de bijdrage van de items tot de simple-structure.
- Stap 5: Een laatste controle van de interne consistentie van facetten, na definitieve toewijzing van items.
- Stap 6: Definitieve principale componentenanalyse van alle facetten.

De constructie van dimensies en facetten volgens deze verschillende stappen resulteerde in drie leeftijdsspecifieke vragenlijsten, voor 6-, 9-, en 12-jarigen, met een sterk gelijkende domeinstructuur en nagenoeg dezelfde facetten voor elke leeftijdsgroep. Uitzonderingen waren het extra facet 'Onafhankelijkheid' voor de 9-jarigen en het ontbreken van het facet 'Altruïsme' voor de 6-jarigen. Deze sterk gelijkende structuur is vooral te begrijpen in het licht van de gelijke set van categorieën en clusters (stammend uit hetzelfde lexicon) die de inhoud van de ouderlijke beschrijvingen omvatten.

De betrouwbaarheden van de verschillende facetten en de gemiddelde intercorrelaties van de items per facet voor de drie leeftijdsgroepen staan vermeld in tabel 2.2. Over de leeftijdsgroepen heen werden negentien verschillende facetten geconstrueerd, met minimaal achttien facetten voor elke leeftijdsgroep.

Tabel 2.2 Facetten en betrouwbaarheden voor drie leeftijdsspecifieke vragenlijsten

Leeftijd	5 tot 7 jaar		8 tot 10 jaar		11 tot 13 jaar	
	Alpha	m r	Alpha	m r	Alpha	m r
Emotionele stabiliteit						
Angst	.86	.43	.91	.57	.86	.44
Zelfvertrouwen	.88	.47	.87	.48	.85	.41
Onafhankelijkheid	—	—	.86	.44	—	—
Extraversie						
Energie	.87	.44	.92	.60	.89	.50
Expressiviteit	.88	.48	.88	.49	.85	.42
Optimisme	.91	.55	.89	.52	.88	.48
Verlegenheid	.92	.58	.91	.55	.88	.49
Vindingrijkheid						
Creativiteit	.85	.43	.89	.51	.89	.49
Intellect	.94	.66	.93	.62	.94	.65
Nieuwsgierigheid	.92	.59	.93	.64	.92	.60
Welwillendheid						
Altruïsme	—	—	.91	.57	.91	.55
Dominantie	.88	.47	.94	.65	.85	.41
Egocentrisme	.87	.45	.91	.57	.83	.39
Gehoorzaamheid	.92	.60	.92	.60	.85	.42
Irriteerbaarheid	.92	.60	.93	.62	.90	.52
Consciëntieusheid						
Concentratie	.92	.58	.91	.58	.90	.54
Doorzettingsvermogen.	.92	.61	.91	.55	.92	.54
Ordelijkheid	.93	.62	.95	.69	.93	.62
Prestatiemotivatie	.92	.61	.93	.63	.93	.63

m r: gemiddelde correlatie tussen de items van het facet

Tabel 2.3 toont de structuur voor de drie leeftijdsgroepen gebaseerd op een principale componenten analyse van de facetten na varimax rotatie.

Tabel 2.3 Principale componentenanalyse van facetten voor geïntegreerde H/PIC-schalen: leeftijd 6 tot 12 jaar, N=696

	I	II	III	IV	V
Consciëntieusheid					
Prestatiemotivatie	.87	-.04	.16	.31	.09
Ordelijkheid	.86	-.19	-.06	-.01	.10
Concentratie	.86	-.24	-.03	.22	-.20
Doorzettingsvermogen	.85	-.28	.07	.21	-.06
Welwillendheid					
Egocentrisme	-.20	.91	-.08	-.04	.09
Irriteerbaarheid	-.21	.85	.07	-.01	.22
Gehoorzaamheid	.50	-.75	.00	-.01	.11
Dominantie	.06	.74	.44	.18	-.20
Altruïsme	.14	-.56	.46	.30	.40
Extraversie					
Verlegenheid	-.09	.02	-.82	-.11	.30
Expressiviteit	.10	.12	.79	.24	.03
Optimisme	.03	-.31	.76	.19	-.14
Energie	-.16	.32	.66	.04	-.02
Vindingrijkheid					
Creativiteit	.07	-.06	.22	.84	.02
Nieuwsgierigheid	.42	.05	.31	.73	-.07
Intellect	.45	.06	.11	.69	-.35
Emotionele stabiliteit					
Angst	.08	.10	-.14	-.03	.93
Zelfvertrouwen	.22	.10	.48	.36	-.67

Congruentie-analyses tussen de drie leeftijdsspecifieke lijsten suggereerde een nagenoeg identieke structuur. Het resulteerde uiteindelijk in een lijst voor de lagere schoolleeftijd met een gelijke itemset, bestaand uit achttien facetten met hoge interne consistentie die gegroepeerd zijn in vijf breed gedefinieerde factoren. Door de grote overeenkomsten tussen de drie lijsten werd uiteindelijk gekozen voor de constructie van één enkele vragenlijst voor de drie verschillende leeftijdsgroepen. Een lijst met de uiteindelijke H/PIC facetten, samen met een voorbeeld-items, is weergegeven in tabel 2.4.

De resulterende **Hiërarchische Persoonlijheidsvragenlijst voor Kinderen** heeft een stabiele structuur met betrekking tot geslacht en leeftijd (Mervielde & De Fruyt, 2002). Bij de variabele geslacht hebben slechts drie facetten een verschil in lading van .10 of meer, wat impliceert dat er tussen jongens en meisjes van deze leeftijd nauwelijks verschil in persoonlijkheidsstructuur te vinden is. Ongeveer hetzelfde geldt voor leeftijdseffecten. Eventuele instabiliteiten tussen factoroplossingen kunnen ook verklaard worden door het kleiner aantal subjecten per leeftijdsgroep.

Het onderzoek naar de structuur van vrije ouderlijke beschrijvingen levert niet alleen een persoonlijkheidsvragenlijst voor kinderen op, maar draagt eveneens bij tot de consensus omtrent de validiteit van het VFM voor het beschrijven van verschillen tussen kinderen, ook wanneer uitgegaan wordt van een niet-geselecteerde of geprestructureerde bron. Ook deze resultaten ondersteunen dus het brede bereik van het VFM, en dit op basis van een andere methode (bottom-up) en bij een andere populatie (kinderen in plaats van volwassenen) (De Fruyt & Furnham, 2000).

Tabel 2.4 HiPIC domeinen, facetten en voorbeelditems

Domeinen	Voorbeelditem
Emotionele stabiliteit	
S1: Angst	Maakt zich vlug zorgen over iets
S2: Zelfvertrouwen	Neemt gemakkelijk beslissingen (o)
Extraversie	
E1: Energie	Heeft energie te koop
E2: Expressiviteit	Houdt gevoelens en gedachten voor zichzelf (o)
E3: Optimisme	Ziet de zonnige kant van de dingen
E4: Verlegenheid	Zoekt contact met nieuwe klasgenoten (o)
Vindingrijkheid	
V1: Creativiteit	Heeft plezier in het creëren van iets
V2: Intellect	Heeft vlug inzicht in iets
V3: Nieuwsgierigheid	Leert graag iets bij
Welwillendheid	
W1: Altruïsme	Verdedigt de zwakkeren
W2: Dominantie	Speelt de baas
W3: Egocentrisme	Kan moeilijk met anderen iets delen
W4: Gehoorzaamheid	Gehoorzaamt zonder protest
W5: Irriteerbaarheid	Is vlug op de tenen getrapt
Consciëntieusheid	
C1: Concentratie	Werkt met volgehouden aandacht
C2: Doorzettingsvermogen	Houdt vol tot het doel bereikt is
C3: Ordelijkheid	Laat alles rondslingeren (o)
C4: Prestatiemotivatie	Wil in alles uitblinken

o = items waarvan de scores omgescoord moeten worden.

De HiPIC domeinen en facetten zijn dus te beschouwen als dé kenmerken die ouders observeren en belangrijk vinden om kinderen mee te karakteriseren. De HiPIC vormt op het niveau van de facetten een zo goed mogelijke weerspiegeling van persoonlijkheidsbeschrijvingen die ouders van hun kinderen geven. Hierdoor zijn de opgesomde gedragingen en trekken van de HiPIC voor ouders heel herkenbaar en makkelijk observeerbaar. Bovendien is door de eenvoudige formuleringen die gebruikt worden de HiPIC heel toegankelijk voor ouders van alle cognitieve niveaus. Als nadeel geldt dat in de HiPIC niet elk persoonlijkheidsconstruct dat onderzoekers of professionals belangrijk vinden noodzakelijkerwijs als facet is geoperationaliseerd. Deze constructen kunnen echter vaak als gewogen combinaties van de domeinfactoren beschouwd worden.